

संज्ञाप्रकरणान्तर्गतवृद्धिसूत्रः

पाणिनीयसंज्ञासू वृद्धिसंज्ञा अन्यतम। "वृद्धिरादैच्"(१/१/१) इति संज्ञासूत्रम्। अत्र 'वृद्धिः' संज्ञापदम्। अत्र वृद्धिः इति पदं मस्यलार्थम् आदौ प्रयुक्तम्। सूत्रमध्ये 'आदैच्' पदं सप्तिपदम्। एतेन आ-कारस्य, ञ-कारस्य, ञ-कारस्य च बोधः। अतएव 'आ-ञ-ञ' इत्येते त्रयः वृद्धिवर्गाः।

वृद्धिः इत्युक्ते-आत्-ञच्>आ ञ ञ-इति वर्णत्रयस्यस्योपस्थितिर्भवति।

'गङ्गाया ओघः'-इति विग्रहे षष्ठीसमासे सामासिककार्ये च जाते 'गङ्गा + ओघ' इत्यत्र सङ्केः नित्यतया 'एकः पूर्वपरयोः' इत्यधिकारान्तर्गतेन 'वृद्धिरेचि' इति विधिसूत्रेण वृद्धिविधानेन वर्णत्रयस्योपस्थितौ उच्चारणस्थानसाम्येन आकार-ओकारयोः स्थाने कर्त्तव्योऽर्थस्थाने ञ-कार एव साधुः। तेन 'गङ् ञ ष >गङ्गोघ' इति निष्पन्नम्। अतः विभक्तिकार्ये 'गङ्गोघः' इति रूपं निष्पन्नम्।

वृद्धिः पञ्चधा भवति। तत्र यथा-
इ

१) एकदेशवृद्धिः- 'एकः पूर्वपरयोः' इत्यधिकारान्तर्गतेन 'वृद्धिरेचि' इत्यनेन या वृद्धिः जाता सा वृद्धिः एकदेशपरका। यथा-'गङ्गोघः'।

२) उपधावृद्धिः- 'अत उपधायाः' इति सूत्रेण या वृद्धिः विधीयते सा वृद्धिः उपधाविषयिणी। यथा-'जगद्' (ज + गद् + अ)।

३) आदिवृद्धिः-अ) "तद्धितेषुचामादेः" इति। यथा - शिव+अण्=शैवः।

आ) "किञ्चि च"। यथा-बाहीकः।

४) उभयपदवृद्धिः-यथा-पारलौकिकम्(परलोके भवम्>परलोक+ठञ्)।

५) अजन्तावृद्धिः-'अचो ऋणति' इत्यनेन विहिता वृद्धिः अजन्तावृद्धिः। यथा - क्+ण्यङ्>क आर्+य>कार्यम्।